

je postavljala na drugo mesto. V desetletnem izvajanju reforme pa se je šolstvo kljub temu materialno precej opomoglo, vsaj v absolutnih številkah, medtem ko reformatorju učne vsebine, to je učitelju, ni bila posvečena tolika skrb, da bi mogel šolo spremeniti v njenem jedru, da bi bil torej danes ta problem dosti bliže rešitvi kot pred desetimi leti.

MNENJA

ODLOMKI IZ PISMA O STALINIZMU*

Geörgy Lukács

Začenjam z izrazom »kult osebnosti«. Samo po sebi je razumljivo, da se mi zdi nesmiselno omejiti bistvo in problematiko tako pomembnega obdobja svetovne zgodovine na posebni značaj enega samega človeka. Res je, ko sem bil študent, so na nemških univerzah učili: *Männer machen die Geschichte* (Močne osebnosti delajo zgodovino). Vendar je že moj takratni simmeljanski in max-weberjanski sociologizem zadostoval, da sem se smehljajal tem retoričnim razlagam. Kaj pa naj rečem zdaj, po desetletjih marksistične vzgoje?

Že moja prva reakcija na XX. kongres, skoraj še čisto neposredna, se je obračala ne le proti osebi, temveč proti organizaciji: proti aparatu, ki je ustvaril »kult osebnosti« in ki ga je potem utrdil v neke vrste neprestano razširjeno reprodukcijo. Tedaj sem si zamišljal Stalina kot vrh piramide, katera se proti osnovi zmerom bolj širi in je sestavljena iz samih »Stalinčkov«; gledani od zgoraj so bili predmeti, gledani od spodaj pa ustvarjanci in poroki »kulta osebnosti«. Če ta mehanizem ne bi bil redno in neovirano deloval, bi bil »kult osebnosti« ostal subjektiven sen, patološko dejstvo in ne bi bil nikoli mogel doseči tiste družbene učinkovitosti, ki jo je imel desetletja.

Ni bilo treba veliko premišljati, pa je človek razumel, da je ta neposredni vtis, čeprav ni bil napačen, mogel dati komaj fragmentarno in površno podobo o koreninah, značaju in učinkih pomembnega obdobja. Za misleče ljudi in resnično vdane stvari napredka je nujno nastal problem družbenega izvora te razvojne faze, problem, ki ga je v prvi točno formuliral Togliatti, ko je dejal, da je treba osvetliti družbene pogoje za nastanek in utrditev »kulta osebnosti«, seveda na temelju notranje dinamike ruske revolucije; Togliatti je prav tako točno dodal, da so k temu delu poklicani predvsem sovjetski ljudje. Seveda ne gre samo za historiografski problem. Zgodovinsko raziskovanje nujno preide v kritiko tako determinirane teorije in prakse. In tako opravljena poglobljena raziskava — o tem sem bil prepričan od začetka — bi morala osvetliti vse, kar je bilo napačnega v ideologiji, ki je bila povezana s »kultom osebnosti« in ki jo je le-ta izdelal. Tem raziskovavcem bi se moralo zgoditi kakor gospe Alving v Ibsenovih *Strahovih*, ki takole opisuje tak »ideološki preobrat«: »Hotela sem se dotakniti enega samega vozla, ko pa sem potegnila zanj, se mi je vse skupaj razvezalo v rokah. In takrat sem opazila, da je bilo vse sešito le na šivalnem

* Priobčujemo poglavitne odlomke iz pisma, ki ga je G. Lukács poslal rimski reviji *Nuovi argomenti* (leto 1962, št. 57-58) kot odgovor na osem vprašanj, ki mu jih je bilo zastavilo njeno uredništvo. — *Op. ured.*

stroju.« Ta rezultat ni toliko odvisen od stališča tistih, ki se spoprijemajo s problemom, temveč je organska posledica obravnavanega gradiva samega.

To proučevanje je ostalo vse do danes za pravi marksizem zgolj zahteva in od mene, ki nisem strokovnjak na tem področju, ne morete pričakovati niti preprostega poskusa rešitve; toliko manj v pismu, ki ima nujno še bolj osebni in fragmentaren značaj, kakor bi ga imel esej o tej snovi. Vsekakor mora biti vsakemu mislečemu človeku jasno, da je izhodišče lahko edinole notranji in mednarodni položaj ruske proletarske revolucije iz leta 1917. Z objektivnega vidika je treba misliti na vojna pustošenja, na industrijsko zaostalost, na relativno kulturno zaostalost Rusije (nepismenost itn.), na vrsto državljanskih vojn, intervencij od Brest-Litovskega do Vrangla in tako naprej. Kot subjektivni element (dostikrat prezrt) je treba dodati Leninov položaj, kar zadeva možnosti, da bi izvedel svoje pravilne teorije v praksi. Danes — kajti v tistih letih so se njegove odločitve konec koncev vselej uveljavljale z ukazom — dostikrat radi pozabljamo, kolikšen odpor je moral premagovati znotraj lastne partije. Kdor tudi samo delno pozna predzgodovino 7. novembra, miru v Brest-Litovsku, NEP, bo razumel, kaj hočem reči. (Kasneje je krožila anekdota o Stalinu, ki naj bi bil tedaj, ko so razpravljali o miru v Brestu, dejal: »Najvažnejša naloga je zagotoviti Leninu zanesljivo večino v centralnem komiteju.«)

Začenjam z metodološkim vprašanjem, ki se zdi skrajno abstraktno: stalinska težnja je zmerom, odpraviti, kjer koli je le mogoče, vse posrednosti (mediacije) in vzpostaviti neposreden stik med najbolj krutimi dejstvi in najbolj splošnimi teoretičnimi stališči. Prav tu se jasno kaže nasprotje med Leninom in Stalinom. Lenin je zelo natančno ločil teorijo, strategijo in taktiko in je zmerom skrbno proučeval in upošteval vse posrednosti, ki jih vežejo med seboj (pogosto na skrajno protisloven način). Seveda se mi je nemogoče v pismu (kakor koli se mi podaljšuje, medtem ko ga pišem) tudi samo mimogrede dotakniti te Leninove teoretične prakse. Omejujem se na en sam primer iz tega velikega kompleksa: na pojem taktičnega prilagajanja, ki je bil za Lenina tako pomemben. Čisto preprosto metodološko pravilo je, da je potrebnost in koristnost nekega umika mogoče razumeti samo na osnovi konkretnih odnosov sil, kakršni vladajo v določenem trenutku, ne pa na osnovi najbolj splošnih teoretičnih načel; le-ta določajo — bolj ali manj posredno — cilj itn. trenutne akcije in so za sam umik zelo pomembna, kolikor pomagajo določiti način, ukrepe itn., tako da ne postane ta umik ovira za novo napredovanje. Brez dodatnih razlag je jasno, da je treba poznati celotni precej zamotani kompleksni sistem posrednosti, če naj bo umik elastično izveden. Ker Stalin ni imel Leninove avtoritete, ki je nastala po zaslugi velikih dejanj in pomembnih teoretičnih del in je bila potemtakem nekaj »naravnega«, je našel prijem, s katerim je na neposredno razviden način opravičil vse svoje ukrepe, prikazujoč jih kot direktno in nujno posledico marksistično-leninističnih doktrin. V ta namen je bilo treba odstraniti vse posrednosti in teorija in praksa sta se morali neposredno povezati med seboj. Zato je toliko Leninovih kategorij izginilo z njegovega obzorja; tudi prilagajanje se pri njem kaže kot napredovanje.

Ista metodologija se kaže v drugem, dosti bolj znanem primeru. V mislih imam Stalinov pakt s Hitlerjem leta 1939. Tudi tu je — po mojem mnenju — Stalin sprejel — s taktičnega stališča — v bistvu pravilno odločitev, ki pa je

imela tragične posledice, ker je tudi tu, namesto da bi bil taktično prilagoditev, ki so jo vsilile konkretne okoliščine, obravnaval kot tako, iz svojih ukrepov, ki jih je diktirala potreba brez kakršne koli teoretične posrednosti, naredil načelna merila mednarodne strategije proletariata. Ne maram se tu spopadati z zapletenim problemskim vzlom koristi in izgub (političnega in moralnega značaja), ki jih je povzročil pakt 1939. Njegov neposredni smisel je bil odvrniti grožnjo bližnjega Hitlerjevega napada, napada, ki bi ga verjetno podpirala, odkrito ali prikrito, Chamberlain in Daladier. Nadaljnja taktična perspektiva je bila, da bi, če bi Hitler — kakor se je res zgodilo — izkoristil pakt s Sovjetsko zvezo kot ugodno priložnost za ofenzivo proti zahodu, kasneje, v primeru vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, za to zadnjo postalo zavezništvo z zahodnimi demokracijami (ki so ga že poskušali zasnovati v münchenskih časih) zelo verjetno; tudi tu so dejstva potrdila Stalinova taktična predvidevanja.

Usodne za vse revolucionarno delavsko gibanje so bile konsekvence teoretično-strateškega značaja, ki jih je iz tega potegnil Stalin. Objavili so, da je vojna med Hitlerjevo Nemčijo in evropskimi silami prav tako svetovna imperialistična vojna kakor prva. Se pravi, da so Leninove svoj čas točne strateške formule (»Pravi sovražnik je v tvoji deželi«, »Sprememba imperialistične vojne v državljansko vojno« itn.), morale obveljati nespremenjene za dežele, ki so se hotele in morale braniti pred hitlerjevskim fašizmom. Dovolj je, če preberemo prvi zvezek cikla *Komunisti* ortodoksnega pisca, kakršen je Aragon, pa bomo jasno videli usodne mednarodne posledice te »stalinske generalizacije« določene taktične poteze. Vendar najbolj škodljive posledice presegajo posamezne primere, pa najsi bodo še tako velikanski. Velika avtoriteta marksizma v Leninovih časih je temeljila na dejstvu, da so vsi poudarjali dialektično enotnost teoretične utemeljenosti, trdnosti načel in taktične elastičnosti. Nova Stalinova »metodologija« pa je povzročila, da široki krogi, ki niso bili zmerom a priori sovražni marksizmu, od tedaj naprej v Stalinovih teoretičnih trditvah niso videli drugega kot dostikrat sofistična, v mnogih primerih psevdoteoretična »opravičila« povsem taktičnih ukrepov marsikdaj močno postranske veljave. Tako je Stalin šel na roko teoretskim željam mnogih meščanskih mislecev, po katerih naj bi bil marksizem samo politična »ideologija« kakor vse druge. Če se danes globoke in točne formulacije Hruščova (možnost, da se izogne imperialistični vojni, koeksistenca itn.) razlagajo z mnogih stališč prav tako, je tudi to sad stalinske dediščine. Radikalna in načelna likvidacija take metodologije (in ne le posamično vzetih napak) je torej »zahteva dneva« tudi v najnujnejšem praktičnem smislu.

Tukaj naštete napake so seveda skrajni primeri. Njihove osnove pa so bile v splošni rabi v vsakdanji praksi. Pri tem ne gre poleg doslej omenjenih vzrokov pozabljati, da je pomemben del stare partijske inteligence bil v opoziciji proti Stalinu (kar seveda ne pomeni, da bi taka nasprotovanja predstavljala metodološko in objektivno pravilno stališče). Stalinu je bilo potrebno, da je aparat natančno izvajal njegove odločitve, in tudi, da je imel, če mogoče, pritrnilo širokih množic; tudi zato je radikalno poenostavljal svoje teoretične razlage. Odprava posrednosti, neposredna povezava najbolj splošnih načel s konkretnimi zahtevami vsakdanje prakse se je v tem smislu zdela zelo uporabno sredstvo. Tudi tu se ni uresničevala teorija s tem, da bi jo uporabljali v praksi, temveč nasprotno, poenostavljala in vulgarizirala so se načela glede na (dostikrat samo domnevne) zahteve prakse. Tudi tu se omejujem na en sam izredno

tipičen primer (vendar bi bilo mogoče najti brez števila drugih). V svojem zadnjem ekonomskem delu je Stalin »odkril«, kar »se je izmaknilo« Marxu, Engelsu in Leninu: da ima vsaka ekonomska formacija »osnovni zakon«, ki ga je mogoče strniti v kratek stavek. Tako je preprost, da ga lahko tudi najbolj omejen in neizobražen funkcionar takoj razume; še več, z njegovo pomočjo lahko brez nadaljnjega obsodi zaradi »desnih« ali »levih« odklonov vsako ekonomsko znanstveno delo, o katerem objektivno ne razume ničesar. Marx, Engels in Lenin so vedeli, da sestavljajo ekonomske formacije giblivi in zapleteni sistemi, katerih bistvo je mogoče določiti samo, če natančno poznamo vse njihove važne opredelitve, njihovo medsebojno delovanje, proporce itn. Stalinski »osnovni zakoni« izražajo čiste banalnosti, ne pojasnjujejo prav ničesar, dajejo pa določenim krogom iluzijo, da vedo vse vnaprej. K taki vulgarizaciji, ki nastaja z odstranitvijo vmesnih členov, spada tudi Stalinova razlaga v eseju o lingvistiki, po kateri z izginotjem neke ekonomske formacije izgine tudi njena ideologija itn. itn.

Različni momenti stalinske metode tvorijo sistematično celoto, znotraj katere prehajajo drug v drugega. Nedvomno ste že opazili subjektivizem v Stalinskih stališčih. V resnici je prav to eden izmed osnovnih momentov v tem sistemu, v čisti obliki pa se razodeva v stalinskem pojmovanju partijskega. Tudi tu gre za važen element v Leninovih teoretičnih pogledih. Že v svojih mladostnih delih se je Lenin ukvarjal s tem problemom in je obdelal njegove subjektivne in objektivne momente. Subjektivni moment je jasen in preprost: odločno zavzeto stališče v razredni borbi. Toda ko kritizira Lenin objektivizem meščanskih znanstvenikov, misli pri tem na določen tip determinizma, ki se utegne z lahkoto spreobrniti v apologetiko dejstev, veljavnih za nujna. Ker pa materialistična partijskost globlje in konkretnije raziskuje dogodke vse od njihovih resničnih gibalnih sil dalje, je strože objektivna kakor »objektivist«, vrednoti objektivnost globlje in bolj v celoti. S Stalinom docela odpade ta drugi moment in iz tega izhaja radikalna obsodba vsake težnje k objektivnosti; zaznamovana je s pečatom »objektivizma« in proglašena za prezirana vredno. Ker je bil Stalin inteligenten človek, se je tu in tam ustrašil posledic subjektivizma, ki ga je bil sam razpihal, na primer za gospodarstvo. Vendar ga ni mogel niti hotel nikoli zares odpraviti, ker je to stališče pregloboko zakoreninjeno v metodi, ki jo je sam uvedel.

Ker hoče Stalin za vsako ceno obdržati »citacijsko« kontinuiteto z Leninovim delom, je posledica tega ne le pačenje dejstev, ampak tudi Leninovih tekstov. Najočitnejši primer je tisti Leninov članek iz leta 1905, v katerem se je ta namenil — v novih pogojih legalnosti — narediti red v partijskem tisku in izdajah. Pod Stalinom pa je ta članek počasi postal biblija »partijskega« za vse območje kulture in predvsem književnosti, njegov namen pa je bil spremeniti pisatelja v navadno kolesce velikega mehanizma. In čeprav je N. Krupka, Leninova žena in bližnja sodelavka, v nekem svojem pismu opozorila na dejstvo, da se tisti Leninov članek niti najmanj ne nanaša na književnost, še danes ne manjka teženj, ki dopuščajo, naj bi biblija ... ostala biblija. Nekaj podobnega se je zgodilo s Heglom med drugo svetovno vojno, ko so ga zaradi boja proti Hitlerjevi Nemčiji in njegovih propagandističnih potreb proglasil za ideologa reakcionarne opozicije proti francoski revoluciji. Pustimo ob strani nasprotje, v katerem je ta teza z Marxovimi, Engelsovimi in Leninovimi tezami, dovolj smešno je že, če se spomnimo, da je v istem času, zaradi enakih propagandnih

zahtev, caristični general Suvorov postal revolucionar. To, da je Suvorov vodil vojne pohode proti francoski revoluciji, medtem ko jo je Hegel vse do konca življenja navdušeno branil, ni niti najmanj motilo Stalinove »partijnosti«; priznanje dejstev bi bilo »objektivizem«.

Vrhunec te tendence pomeni *Zgodovina partije*, razširjena v mnogih milijonih izvodov. Tu je »partijnost« najvišjega funkcionarja demiurg, ki ustvarja ali razblinja dejstva in po potrebi podeljuje obstoj in vrednost ljudem in dogodkom ali pa jih odpravlja. To je zgodovina bojev med tokovi, ki pa jih ne predstavljajo niti ne podpirajo ljudje, zgodovina anonimnih nasprotovanj itn., ki v njej obstaja samo Stalin — če seveda izvzamemo Lenina. (Pač, v prvi izdaji je bila ena izjema: tam se je pojavljal tudi Ježov, »naš Marat«, prvi organizator velikih procesov; ko je padel, je bilo izbrisano tudi njegovo ime.)

V vsem tem se kaže še drug metodološki aspekt. Za klasike marksizma je bilo naravno, da znanost priskrbuje gradivo in vidike, ki se na njihovi osnovi sprejemajo politične odločitve. Propaganda in agitacija prejemata gradivo od znanosti, od znanstveno obdelane prakse. Stalin je ta odnos obrnil. Zanj je, v imenu »partijnosti«, agitacija primarni moment. Njene zahteve določajo (kakor sem že pokazal na nekaterih primerih), kaj mora znanost reči in kako mora to reči. Tudi tukaj lahko s primerom razjasnimo dejansko stanje. V znanem IV. poglavju *Zgodovine partije* definira Stalin bistvo dialektičnega in zgodovinskega materializma. Ker gre za poljudno knjigo za široko občinstvo, nihče ne bi mogel očitati Stalinu, da je skrčil zelo subtilna in kompleksna razmišljanja klasikov o tej temi na nekaj definicij ter jih razvrstil drugo za drugo v shematični in priročniški obliki. Usoda filozofskih ved po objavi tega dela pa kaže, da gre za zavestno metodologijo in za premišljeno kulturno politiko, in to ravno v tistem smislu, ki sem ga prej nakazal. Stalinove propagandistične poenostavitve (pogosto vulgarizacije) so namreč hitro postale edina, imperativna norma in meja, prek katere filozofsko raziskovanje ni moglo. Kdor si je upal, sklicujoč se, na primer, na Leninove filozofske opombe, iti prek definicij IV. poglavja ali jih preprosto dopolniti, se je izpostavil ideološki obsodbi in ni mogel objaviti svojih raziskav. Ni kar tako ugotovil Iličov na XX. kongresu, da so v zadnjih desetletjih filozofija, ekonomija in zgodovina stagnirale.

Te oblike podrejanja se niso omejevale samo na IV. poglavje in na filozofijo. Vsa znanost in vsa književnost sta morali služiti izključno propagandističnim zahtevam, ki jih je z vrha formuliral sam Stalin. Samostojno pojmovanje in literarno obdelovanje resničnosti je bilo zmerom bolj preganjano. »Partijna« književnost ne sme ustvarjalno zrealiti objektivne stvarnosti, temveč mora v literarni obliki ilustrirati sklepe partije. Literarni kritičarki Jeleni Uševič pripada čast, da je že v tridesetih letih zavzela stališče proti obvezni ilustrativni književnosti. V govoru na XXII. kongresu je pesnik Tvardovski obnovil ta še danes potrebni boj. Gre za ključni problem književnosti. Avtentično prikazovanje ji lahko uspe samo, če dobiva pobude od realnih problemov realnih ljudi in če upošteva notranjo dialektiko razvoja, ki izvira iz te premise. Obvezno ilustriranje jemlje za osnovo dela neko splošno abstraktno resnico (denimo, da gre za resnico) in ljudje in njihove usode se morajo za vsako ceno prilagoditi tej tezi.

Vse to seveda ni bilo samo sebi namen. Izhajalo je iz Stalinovega položaja, iz njegove potrebe po nesporni avtoriteti. Tudi tu moram ponoviti, kar sem rekel že prej, da bodo samo poglobljena raziskovanja kompetentnih znanstvenikov

lahko ugotovila, kolikšen delež so pri tem imele objektivne težave in kolikšnega neprimerne Stalinove reakcije. Nedvomno se je v tridesetih letih položaj objektivno zaostрил: znotraj ne le zaradi pospešene industrializacije, marveč tudi zaradi kolektivizacije v kmetijstvu; v zunanji politiki zaradi Hitlerjevega prihoda na oblast in zaradi nevarnosti napada fašistične Nemčije na ZSSR. Ali se je razredni boj v deželi, ne glede na gospodarske težave, resnično odločilno zaostрил, to je problem, ki ga bodo lahko kompetentno presodile samo natančne raziskave poznavavcev te snovi. Kakor koli že, Stalin je hitro našel geslo propagandistične poenostavitve — posplošitve: stalno zaostrovanje razrednega boja je nujno v diktaturi proletariata, pravzaprav je njen »osnovni zakon«.

Ta teza, katere napačnost je razkrinkal že XX. kongres, osvetljuje najusodnejše posledice stalinske metode. Njen namen je zbuhati neprestano medsebojno nezaupanje, budnost vseh proti vsem, vzdušje neprestanega obsednega stanja. Tukaj lahko samo na kratko in fragmentarno omenim drugotne posledice: čez vsako mero pretiran strah pred sovražniki, vohuni in saboterji in sistem obsedene skrivnostnosti v razmerju do vsega, kar bi imelo kar koli opraviti s politiko. Tako je, na primer, statistika postala »strogo tajna« znanost in njeni izsledki so bili dosegljivi samo popolnoma zaupnim osebam; znanstveni delavci, ki so se ukvarjali z ekonomijo, so le izjemoma — in nikoli iz znanstvenih razlogov — pripadali temu ozkemu krogu izbrancev.

Podoba stalinske metode dobiva tako dopolnilno potezo, ki ji je še manjkala: vse tisto, kar je v zaostrenih revolucionarnih razmerah, kjer gre resnično za biti ali ne biti neke družbe, objektivno neizogibno, je Stalin svojevoljno postavil za temelj vsakdanje sovjetske prakse. Nočem se tukaj ustavljati in govoriti o velikih sodnih procesih. To je tema, o kateri se je doslej najbolj na široko razpravljalo in v govoru na XXII. kongresu je Šeljepin zelo natančno analiziral njihove posledice za sovjetsko pravo in socialistično pravno znanost. Rad bi samo na kratko opozoril na nekatere njihove posledice, kar se tiče kulture. Že odprava posrednosti vsebuje tendenco, da bi se vsi življenjski pojavi obravnavali kot monolitni bloki. Trajno zaostrena revolucionarna situacija še naprej krepi to tendenco. Vsakdo je do kraja zreduciran — v vsem svojem obstoju, v vseh determinacijah svoje osebnosti in svojega dela — na funkcijo, ki jo opravlja (ali naj bi jo opravljal) trenutno v tako pojmovanem življenju. Vzemimo samo primer iz logike procesov: ker se je Buharin leta 1928 uprl Stalinovemu načrtu kolektivizacije, je *gotovo* leta 1918 sodeloval pri zaroti, da bi ubili Lenina. To je metoda Višinskega na velikih procesih. Toda ta metodologija se razteza tudi na metodo, ki služi za presojo zgodovine, znanosti in umetnosti. Tudi tu je poučno primerjati Leninovo metodo s Stalinovo. Lenin je na primer strogo in ostro kritiziral politiko Plehanova v letih 1905 in 1917. Vendar obenem — in ta »obenem« za Lenina ne vsebuje nikakršnega nasprotja — vztraja pri dejstvu, da je treba uporabljati teoretično delo Plehanova za širjenje marksistične kulture v socializmu, pa čeprav je tudi na čisto teoretičnem področju imel proti Plehanovu mnoge in važne pripombe.

Duhovi se seveda ločijo, predvsem kar zadeva razmerje do vojne in do miru. Okrog tega problema se najbolj zaostrujejo tudi ideološki problemi. Čeprav se tu ne bom mogel niti dotakniti osnovnih političnih problemov, moram vendar poudariti, da je na kulturnem območju poudarjanje vojne nevarnosti, podcenjevanje pomembnosti sil, ki delujejo v korist miroljubne koeksistence,

v večini primerov obrnjeno bolj navznoter kakor navzven; se pravi, da gre veliko bolj za ohranjanje ali ustvarjanje vojnega vzdušja kakor za resnično pripravljajanje ali razpihovanje vojne. To očitno dokazuje, da so stalinske tendence še žive v krogih, kjer vlada odkrito ali prikrito sektaštvo. Malokdo bo danes z istimi besedami podpiral Stalinovo tezo o neizbežni zaostritvi razrednega boja. Da bi se ohranil stalinski *status quo* znotraj, je že dovolj ugotoviti vsakokrat za dani trenutek, da ta zaostritev obstaja, in tako ohranjati v stanju ostre napetosti tudi centralizirano nadzorstvo nad vsemi kulturnimi manifestacijami; ta »trenutek« je seveda mogoče po volji raztegovati. To je temelj za zavezništvo, ki obstaja *de facto* med ekstremističnimi tendencami v kapitalizmu in v socializmu. Prvi in drugi bi radi, če smo dosledni v analizi, ohranili stalinske metode nespremenjene. Meščanski ideologi zato, ker ima marksizem, zreduciran na Stalina, dosti manj privlačne sile od izvirnega, tisti, ki se štejejo za socialiste, pa zato, ker je veliko udobneje vladati s stalinskimi metodami kakor z metodami Marxa in Lenina. Zato delujeta danes Enver Hodža in Salvador Madariaga (kakor se zdi na prvi pogled paradoksalno) v isti smeri: oba se konec koncev tepeta za nedotakljivost stalinskega sistema.

Po drugi strani pa vsebuje koeksistenca nujno tudi krepitev medsebojnih kulturnih odnosov med kapitalizmom in socializmom in torej izziva socialistično kulturo, naj izide zmagovita iz žive tekme s kapitalistično. Sektaštvo dela vse, kar more, ne le da bi oslabilo pogoje za zmagovito konkurenco, temveč tudi, da bi prikrilo dejansko stanje. To je v sedanjosti dosti bolj škodljivo kakor v dvajsetih letih, ko stalinske metode še niso bile izpopolnjene in niti ne sistematično uporabljane za vse kulturne produkte. Zahodnonemški kritik Walter Jens takole opisuje nemško književnost tistega obdobja: »Nihče naposled ne bo dvomil, da je bilo, če smo dosledni v analizi, vsekakor v korist Sovjetski zvezi, da je vtisnila svoj pečat umetnosti dvajsetih let.« O posledicah zmagovite stalinske metode pa pravi takole: »Intelektualci so postali, in to za zmerom, ljudje brez domovine.« Velika naloga socialistične kulture je v tem, da pokaže intelektualcem in prek njih množicam duhovno domovino. V dvajsetih letih, politično in ekonomsko tako težkih, ji je to v veliki meri uspelo. Posledica stalinskega obdobja pa je, da so kasneje te tendence v mednarodni kulturni areni čisto oslabele. Vendar se te sile lahko znova zbudijo, če se odpravijo razmere, ki ovirajo njihov razvoj. Film, kakršen je Čuhrajeva *Balada o vojaku*, jasno kaže, da je stalinski režim mogel ustvarjalne sile samo teptati, nikakor pa ne zadušiti. S to ugotovitvijo nikakor nočem podcenjevati težav prehodnega obdobja. Ker so kulturni aparati socialističnih dežel še zmerom v veliki meri ujetniki dogmatskih Stalinovih pristašev (ki se v najboljšem primeru samo na zunaj prilagajajo novostim), ker je bil pomemben del novih kadrov vzgojen in oblikovan v stalinskem duhu, ker je ta sistem raj za vse tiste, ki jim primanjkuje nadarjenosti in se prilagajajo brez težav, in ker tudi mnogi najbolj nadarjeni elementi niso mogli vzdržati dolgotrajnega pritiska, ne da bi ga težko občutili v svojih sposobnostih in v značaju itn., bo prehod do kulturne situacije, ki resnično pospešuje znanost in umetnost, po vsej verjetnosti protisloven, težaven, poln novih padcev.

Leta 1789 je v razpravi o ustavnih spremembah v Württembergu mladi Hegel pisal: »Če naj se zgodi sprememba, se mora nekaj spremeniti.« Te besede se prav dobro skladajo s sedanjim stanjem in dovoljujejo, da lahko zanesljivo

ločimo dve opredelitvi. Po XXII. kongresu se je namreč že nemogoče popolnoma izogniti kritiki stalinskega obdobja. Ta kritika je zdaj splošna. So pa taki, ki pravijo: »Res, to in ono je bilo napak, toda znanost in umetnost sta v polnem novem razmahu.« In so taki, ki pravijo nasprotno: »Začeli smo s kritiko preteklosti; zdaj gre za to, da na osnovi te kritike, ki še zmerom traja, ustvarimo idejne in organizacijske temelje za nov prihodnji razmah.« Jasno je, da hočejo prvi »spreminjati« tako, da bi vse ostalo, kot je bilo: gre jim samo za to, da bi prilepili novo nalepko na stare stvari. V drugem primeru pa seveda ni rečeno, da bi bilo treba reformatorsko delo izpeljati do konca in da bodo njegovi rezultati vidni šele *kasneje*, ko bo delo končano. Ne. Iskreno reformatorsko delo lahko da nove rezultate v znanosti in umetnosti že med samim bojem za postavitev temeljev. Gre pa za dolgotrajen, zapleten in protisloven proces.

Prevedla Tita Škerlj

OB LUKÁCSEVEM PISMU

Intelektualci, znanstveniki, umetniki najrazličnejših narodnosti in držav najdejo često stične točke razumevanja mimo blokovske determiniranosti.

Sredi stvarnosti gospodarskega progressa držav Skupnega evropskega trga in sploh novega položaja Evrope v razvoju razvitega Zahoda je misel velikega dela inteligence, posebej progresivne, živahno zaposlena z dogajanjem v svetu socialističnih držav. Zanimanje za socializem je v veliki meri odvisno tudi od razvitosti delavskega gibanja v teh državah. Pomembna posredovalna vloga, če lahko tako rečem, pripada levo usmerjeni inteligenci.

Nadvse razumljiv postane ta interes v Italiji, državi z najmočnejšo komunistično partijo na Zahodu in močno socialistično stranko, ki je privedla do faznega premika s svojim sodelovanjem v »otovitvi na levo«. Neprestani pritisk in dnevni kontakt z najrazličnejšimi mnenji, z vsemi niansami, od frontalnega antikomunizma do prijateljske kritike komunizma deloma usmerja dejavnost leve in njenih miselnih sopotnikov. Iz te atmosfere odprte borbe mnenj se porajajo interesantne rezultante in gredo živahne spodbude v celotno delavsko gibanje.

Pozicija in intelektualni potencial italijanske leve je pripeljal do intenzivnih in ostrih diskusij o problemih »destalinizacije«. Poseben položaj imajo v tej debati tisti levo usmerjeni misleci — seveda ne samo v Italiji —, ki so prav zaradi nasprotovanja nekdanji stalinistični politiki komunistične partije iz nje izstopili ali pa se sploh v partijo niso vključili in se ji nikoli niso mogli popolnoma približati. Zato so nekatera vprašanja, ki jih postavljajo v zvezi s kompleksno problematiko tako imenovanega procesa obnove ali novega kurza v ZSSR in mednarodnem komunističnem gibanju, često izraz težnje, da bi bil ta proces čimdoslednejši, ker se zavedajo težav in ovir, ki mu še stoje na poti. Mislim, da tako tudi prispevajo dragocen delež k dialogu med obema osnovnima svetovnima antagonističnima sistemoma in prinašajo določene povezave tam, kjer se včasih zdi, da so sploh nemogoče.

Tak prispevek so tudi vprašanja ob XXII. kongresu KP Sovjetske zveze, ki jih je zastavila italijanska revija *Nuovi Argomenti*. Uredništvo revije, ki ga predstavljata pisatelj Alberto Moravia in Alberto Carocci, zanima namreč v teh